

MTA - SZTE - ELTE
HISTORY OF GLOBALIZATION
RESEARCH GROUP

1

HistGlob

WORKING PAPER

BENCSIK PÉTER

Állami érdek vs. nemzeti érdek

Territorializálódás Magyarországon a 20. század
első negyedében

2020

HistGlob

WORKING PAPER

Az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport kiadványa

Szerkesztők: Nagy Péter, Simonkay Márton és Tomka Béla

HU ISSN 2732-172X

Kiadó: SZTE Jelenkortörténeti Tanszék,
H-6726 Szeged, Egyetem utca 2.

jelenkor.bibl.u-szeged.hu

E-mail: toriroda@hist.u-szeged.hu

Telefon: +36 62 544 464

Felelős kiadó: Tomka Béla

A forrás megadásával idézhető, másolható és terjeszthető.

A kiadvány javasolt idézési módja:

Bencsik Péter: *Állami érdek vs. nemzeti érdek. Territorialisálódás Magyarországon a 20. század első negyedében.* (HistGlob Working Paper, 1.)

Szeged: MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport, 2020. 3–25.

globtort.bibl.u-szeged.hu

MTA-SZTE-ELTE
HISTORY OF GLOBALIZATION
RESEARCH GROUP

BENCSIK PÉTER

Állami érdek vs. nemzeti érdek

Territorializálódás Magyarországon a 20. század első negyedében*

Összefoglaló

A hosszú 19. század végén végbemenő globalizációs folyamatok jelentősen csökkentették a korabeli államhatárok elválasztó szerepét. A területiség jelentőségének visszaszorulása, a deterritorializálódás Magyarországra is kiterjedt. S bár a trendfordulót, vagyis a területi elhatárolódás erősödésének kezdetét az első világháború kitöréséhez kapcsoljuk, a kivándorlás következtében e folyamat hazánkban már korábban elkezdődött. A háborút követően sem állt vissza a korábbi helyzet. Sőt, a trianoni határok közötti Magyarország sajátos kényszerpályára került. A tanulmány azt vizsgálja, hogy milyen tényezők járultak hozzá a territorializálódás erősödéséhez, valamint milyen ezzel ellentétes törekvések próbálták lassítani ezt a folyamatot.

Kulcsszavak

csempészet, globalizáció, határrezsim, kishatárforgalom, kivándorlás, territorializálódás, tiltott határátlépés, vízumok, 20. század

---

* A tanulmány az MTA-SZTE-ELTE Globalizációtörténeti Kutatócsoport támogatásával készült (projekt száma: 0322107). A levéltári kutatások egy részét a Trianon 100 MTA-Lendület Kutatócsoport támogatta.

A területi konfliktusok, határváltozások vizsgálata feltehetően egyidős a történetírással. Az államközpontú történetírás számára az állam területének, határainak alakulása alapvető fontosságú tényező. Ennek ellenére a földrajzi térrel, térhasználattal és a határok szerepével jóval kevesebbet foglalkoztak a kutatók. A nemzetközi és – kisebb mértékben – a magyar társadalomtudományi szakirodalom az utóbbi évtizedekben kezdte használni a *territorialitás* fogalmát. Ez a szakkifejezés etológiai, földrajzi és jogi szövegekben már több mint egy évszázada szerepel, történelmi és más társadalomtudományi (például politológiai vagy a nemzetközi kapcsolatokkal összefüggő) használata értelemszerűen sajátos, önálló jelentéssel bír.

Az egyik legrövidebb definíció szerint a territorialitás térbelileg meghatározott politikai uralmat jelent, amelynek legfontosabb elemeit az egyének és/vagy közösségek adott területhez való kapcsol(ód)ása; a területhez kötődő kockázatok, konfliktusok; illetve a területi szuverenitással bíró politikai entitások, vagyis az ún. területi rezsim léte jelentik.¹ De születtek olyan meghatározások is, amelyek a territorialitást egyrészt az államok közötti elhatárolódás, másrészt pedig az emberi (állami) tevékenység megszervezésének tekintik egy adott földrajzi térben, az ott található föld, tőke, munkaerő stb. ellenőrzés alá vonásával.² Sokan ide sorolják az állami erőszakmonopólium kialakulását egy adott területen, vagy még szélesebb értelemben a modern állami (ún. vesztfáliei) rendszer kialakulását, valamint a nemzetállami rendszer két évszázaddal későbbi létrejöttét is. A nacionalizmus ideológiája által mozgatott politikai rendszerek esetében tehát beszélhetünk territorialitásról a nemzeti határok kijelölése, a területszerzésre berendezkedett politika, a területi integritás megvédése kapcsán, sőt a kisebbségvédelem témakörében a területi megoldások, azaz a területi autonómia esetén is.³

---

¹ Miles Kahler: Territoriality and conflict in an era of globalization. In: Miles Kahler – Barbara F. Walter (eds.): *Territoriality and Conflict in an Era of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006. 3–5.

² Charles S. Maier: *Once Within Borders: Territories of Power, Wealth, and Belonging Since 1500*. Cambridge, MA – London: Belknap Press, 2016. 1–13.

³ Gyáni Gábor: A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás. *Helikon*, 56. évf. (2010) 1–2. sz. 239–257.; Magdalena Dembinska – László Marácz – Márton Tonk: Introduction

Számos definíciós kísérlet közös sajátossága, hogy az elemzett fogalom, a territorialitás egy statikus, mondhatni földrajzi jelenség, nem egy időbeli, történelmi folyamat. Bőven akadnak persze kivételek is, például amikor a szuverenitás fogalmával való kapcsolatát tárgyalják.⁴ Szükséges tehát a territorialitás időbeli változását, dinamikáját is elemezni. Azt a jelenségegyüttest, amelynek révén a területiség, a területhez kötött politikai uralom formái megerősödnek, territorializálódásnak nevezzük. Ennek ellentéte a deterritorializálódás, ám ezt követően újra felerősödhet a területiség szerepe, ilyenkor beszélhetünk reterritorializálódástól. A szakirodalom elsősorban a globalizációval összefüggésben tárgyalja e fogalmakat. Bár a két jelenség alapvetően ellentétesnek tekinthető, komoly érvek szólnak amellett, hogy a territoriális államok léte nem feltétlenül inkompatibilis a globalizációval.⁵

A jelen tanulmányban a 20. század első negyedében Magyarországon végbemenő territorializálódási folyamatot, vagy legalábbis annak egyes aspektusait vizsgálom meg. Az ún. hosszú 19. század (1789–1914) utolsó évtizedeiben végbemenő deterritorializálódás után ismét növekedett a területiség szerepe. Ugyanakkor már az első világháború előtt megjelentek ennek előjelei Magyarországon, ezért lett vizsgálódásom kezdő időpontja a századforduló. Célom az, hogy feltárjam: a világban, illetve Európában zajló folyamatok mellett voltak-e sajátosan magyar okai a territorializálódásnak, s ha igen, akkor milyen tényezőkre vezethetők vissza ezek.

---

to the special section: Minority politics and the territoriality principle in Europe. *Nationalities Papers*, vol. 42 (2014), no. 3, 355–375.

⁴ Benno Teschke: The metamorphoses of European territoriality: A historical reconstruction. In: Michael Burgess – Hans Vollaard (eds.): *State Territoriality and European Integration*. London – New York: Routledge, 2006. 37–65. A territorialitás történetéhez lásd még: Robert David Sack: *Human Territoriality: Its Theory and History*. Cambridge: Cambridge University Press, 1986. 52–168.; Maier: *Once Within Borders*; Andrea Komlosy: *Grenzen. Räumliche und soziale Trennlinien im Zeitenlauf*. Wien: Promedia, 2018. 17–90.

⁵ Uta Kohl: Territoriality and Globalization. In: Stephen Allen et al. (eds.): *Oxford Handbook on Jurisdiction in International Law*. Oxford: Oxford University Press, 2019. 300–329. – A fogalmi problémákat részletesebben lásd Bencsik Péter: Mit jelent és hogyan kutatható a territorializálódás? Töprengések a globalizáció időszakában. *Korall*, 22. évf. (2021) 85. sz., megjelenés alatt.

Különösen érdekelt a kutatás megkezdése előtt, hogy az 1918 utáni határváltozások, illetve az ezeket szentesítő trianoni békeszerződés miként hatott ki erre a folyamatra.

Territorializálódás 1914 előtt

Milyen indikátorai, illetve megnyilvánulásai vannak a territorializálódásnak? A válasz nyilván korszakonként különböző. 1901-re a folyamat régen túljutott a határok rögzülésén, a szuverenitás kialakulásán, az állampolgárság, népességnyilvántartás, adózás, katonászkodás előírásán az adott területen belül, az állam monopóliumaival (erőszak, szabad mozgás engedélyezése, egyes erőforrások kezben tartása stb.) együtt. A nemzetállamok időszakában a nemzet egyesítése, a nemzeti határok biztosítása, a területszerző politika került előtérbe.

A 20. század első negyedében Magyarországon végbemenő territorializálódást a határok elválasztó szerepének erősödésében lehet legjobban megfigyelni. Ennek kutatása során a határőrizeti rendszert, illetve az ennél tágabb értelmű határrezsím fogalmát kell vizsgálni.⁶ Két, egymástól markánsan eltérő határrezsím, a nyugati és a keleti típus különíthető el. Az előbbihez tartozó országok között 1914-ig nem kellett útleveleket használni, a határok a hétköznapi emberek számára szinte észrevehetetlenné váltak. A legtöbb európai állam, így a Monarchia mindkét fele is a nyugati rezsimbe tartozott. Ma már nehéz elképzelni, de Magyarországról az Egyesült Államokba vagy Ausztráliába mindenféle okmány és határellenőrzés

---

⁶ A határőrizet fogalmába a határforgalom (beleértve a személy- és áruforgalmat is) ellenőrzése, a „zöldhatár” őrzése és a határrend fenntartása tartozik, vö. Parádi József: Elképzelések a határország korszerűsítésére. *Belügyi Szemle*, 28. évf. (1990) 1. sz. 64–65. A határrezsím ezzel szemben minden olyan jogi, intézményi és adminisztratív elemet magába foglal, ami az államhatár legális átlépésének szabályozásával és annak végrehajtásával, ellenőrzésével, valamint az illegális átlépések meggátlásával kapcsolatban áll. Ez a határőrizet fogalmánál jóval szélesebb értelmű, mivel tartalmazza az útlevél- és vízumrendészet egészét, továbbá a vámszabályokat és gyakorlati alkalmazásukat, valamint a határátlépésekkel összefüggő szabálysértési, illetve bírósági eljárásokat stb.

nélkül is el lehetett jutni.⁷ Mindez nem vonatkozott a keleti határrezsím alá tartozó területekre, amelybe a balkáni államok, az Orosz és az Oszmán Birodalom, valamint Kína tartozott. Ezen országok útlevélkényszert alkalmaztak, és többségük a vízumok kötelező használatát is előírta a belépő külföldiek számára; emellett természetesen kötelező határellenőrzést is végeztek. A keleti határrezsímek egyébként elsősorban saját polgáraik távozását kívánták korlátozni.⁸

Magyarország sajátos helyzetét az jelentette, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia tagállamaként részleges szuverenitással rendelkezett, határai zömmel belső választóvonalak voltak.⁹ A két rövid külső határszakaszunk viszont a keleti határrezsímbe tartozó országok, Szerbia és Románia felé húzódott. Emiatt itt útlevélkényszer állt fenn, a 40 kilométeres határ menti övezetben élők pedig az ún. kisebb határszéli forgalomban vehettek részt. A Monarchia belső határai mentén viszont eredetileg semmilyen határőrizeti rendszer nem működött, hiszen ott sem a személyforgalmat, sem az áruforgalmat nem kellett ellenőrizni a dualista állam egységes piaca, vámuniója következtében. E szakaszokon emiatt az illegális átlépés (határsértés, csempészet) fogalma elméletileg is kizárt volt. A csendőrségen belül 1891-ben, kb. 1000 fős állománnyal felállított határszéli csendőrség csak a szerb–magyar és a román–magyar határ mentén tevékenykedett. A pénzügyőrség ugyan tartott fenn egységeket az örökös tartományok, illetve Galícia és Bukovina határai mentén is, de ez a testület az ország teljes területén működött. Ezt az is mutatja,

---

⁷ Bár az Egyesült Államokba való belépéshez nem kellett útlevél, a kontinensek közötti tömeges vándorlás ellenőrzése miatt a bevándorlók kötelező határellenőrzésen estek át. A vizsgálat tárgya elsősorban egészségügyi, másrészt bűnügyi, „erkölcsi” szűrés volt, és csak később egészült ki anyagi kritériumokkal. Erről lásd: Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Budapest: Akadémiai, 1982. 153–170.

⁸ Bővebben: Bencsik Péter: *Kelet és Nyugat között. Államhatárok, úti okmányok, határátlépés Magyarországon és Csehszlovákiában (1945–1989)*. Budapest: MTA BTK Történettudományi Intézete, 2019. 43–110., 381–388.

⁹ Bukovina, Galícia, Szilézia, Morvaország, Alsó-Ausztria, Stájerország a duális állam másik felének tartományai voltak, Horvátország pedig a „Magyar Birodalomhoz” tartozó társállam volt, amely maga is zömmel a Monarchia egyéb részeivel volt határos (és egy rövid szakaszon Szerbiával is).

hogy közel hatezer fős „mozgó személyi állományából” csak 549 fő szolgált a határok közelében – ennek kb. fele működött a szerb és román, másik fele pedig a belső határok mentén.¹⁰

Megállapíthatjuk, hogy 1901-ben a magyar állam territorialitása igen alacsony fokú volt, amelyet részben ugyan a Monarchián belüli helyzete okozott, a döntő szerepet azonban a nyugati határrezsimhez tartozó államokra jellemző liberális szabályok játszották ebben. Bár egyik tényező sem változott meg 1914-ig, a territorializálódás folyamata mégis megkezdődött a 20. század eleji Magyarországon. Szemben az Egyesült Államokkal, ahol a folyamatot a bevándorlás okozta, a magyar eset fő motívuma a kivándorlás élénkülése volt.

Az általános útlevélmentesség ellenére a belügyminiszter 1897-ben megtiltotta az útlevél nélküli kivándorlást, és ugyanez az ellentmondásos szabályozás került bele az 1903-ban elfogadott törvény-csomagba: „normális” határátlépéshez nem kellett útlevél, kivándorlás esetén viszont igen. E tanulmányban nincs mód arra, hogy részletesen kifejtssem a korabeli emigráció sajátosságait, röviden azonban össze kell foglalni a legfontosabb jellemzőket. A magyar kormány szándéka az volt, hogy a kivándorlók nagy többségét a fiumei kikötőből indítja majd útnak a liverpooli Cunard hajóstársaság járműveivel. Ez azonban sértette a többi társaság, különösen a brémai Norddeutscher Lloyd és a hamburgi HAPAG anyagi érdekeit, akik kíméletlen harcot indítottak piaci részesedésük megőrzése érdekében. A tarifaháború és az illegális kivándorlási ügynökök tevékenysége tovább növelte a magyarországi kivándorlók számát. A fiumei kivándorlás arányát így 1908-ra csak 30%-ra sikerült feltornászni, majd 1910 után ez gyors csökkenésnek indult. A magyar kivándorlók kb. fele jellemzően továbbra is Brémában és Hamburgban szállt hajóra, vagyis Magyarország határait Alsó-Ausztria vagy Morvaország felé lépték át, ahol eredetileg semmilyen ellenőrzésre nem került sor, és így kivonták magukat az állami felügyelet alól.¹¹

---

¹⁰ Parádi József (szerk.): *A magyar rendvédelem története*. Budapest: Osiris, 1996. 81–84., 284.

¹¹ Bencsik Péter: *Az útlevélkérdés története Magyarországon a törvényi szabályozástól a második világháborúig*. Doktori (PhD) disszertáció. Kézirat. Pécs: Janus

Az 1903. évi VIII. tc. által felállított határrendőrség az ország minden határszakaszán, így a Monarchia belső határain is tevékenykedett. Fennhatósága – legalábbis eleinte – nem terjedt ki a Vas és Torontál megyék közötti térségre, vagyis a magyar–horvát belső határ vidékére. A testület ténylegesen 1906-tól kezdte meg működését. Feladatai között szerepelt, hogy az útlevélkényszerrel nem érintett határszakaszokon is gátolja meg a csavargók, gyanúsnak látszó személyek belépését az országba. Ugyanilyen fontos volt, hogy meggátolják a kémtevékenységet, a nőcsempészetet stb. Az útlevélköteles szakaszokon nem engedhették az útlevél nélkül érkező külföldieket be-, illetve a magyar állampolgárokat kilépni. A határrendőrség tehát a román és a szerb határon minden utas, az osztrák–magyar belső határon pedig csak a kivándorlók útlevelét ellenőrizte.¹²

Ezzel 1906-tól szelektív határellenőrzés kezdődött az Ausztria felé vezető vasútvonalakon, illetve a közutakon is. Ebben a térségben sokkal több illegális határátlépésre került sor, mint az útlevélköteles déli határokon. Évente több száz kivándorlásra buzdító ügynököt és több ezer illegális (útlevél nélküli) kivándorlót fogtak el, de feltehetően lényegesen többen voltak, akik nem kerültek a hatóságok kezére. Azok a kivándorlók, akik el tudták hitetni magukról, hogy csak a szomszédos osztrák vagy morva településekre utaznak, szintén kivonták magukat az ellenőrzés alól. Nem csoda, hogy több északi vármegye határszéli rendőrkapitányai kérték kirendeltségeik és legénységi állományuk számának növelését. Ugyanakkor a német kormány nyomására Budapest már 1904 végén elfogadta, hogy nem tiltja meg kategorikusan a brémai és hamburgi útírányt. A HAPAG-gal és a Lloydal való tárgyalások éveken át zajlottak. Végül 1911-ben megszületett az egyezség, legalizálták a két német

---

Pannonius Tudományegyetem, 1999. 80–93. Elérhető: <https://u-szeged.academia.edu/PeterBencsik/Dissertations>. (Utolsó letöltés: 2020. október 19.); Bencsik Péter: *A magyar úti okmányok története 1867–1945*. Budapest: Tipico Design, 2003. 14–16., 25–30.

¹² 1903. évi VIII. tc. a határrendőrségről. In: Márkus Dezső (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1903. évi törvénycikkek*. Budapest: Franklin Társulat, 1904. 89–94. Végrehajtási rendelete a 91.000/1905. B.M. körrendelet: *Belügyi Közlöny*, 10. évf. (1905) 54. sz. 433–476.

cég működését, és eltörölték a fiumei útirány prioritását. A német hajósvállalatok kivándorlási irodákat állíthattak fel Sopron, Királyhida, Pozsony és Csaca vasútállomásain (e cégek utasai csakis e pontokon léphették át a határt). Hamarosan így járt el a Cunard, illetve hazai leányvállalata, az Adria is, amely Pancsován, Újvidéken, Gomboson és Gyékényesen létesített hasonló irodákat. A kivándorlók ellenőrzése tehát a magyar–horvát határon is megkezdődött: immár nemcsak a Monarchián belül indult meg a tagállami territorializálódás, hanem Magyarországon belül is. Az általános útlevélmentesség ellenére egyre több belső határon állíthatták meg az utasokat.

Az egyoldalú magyar ellenőrzés ráadásul a háború előtti hónapokban kétoldalúvá vált, tehát már az osztrák oldalon is sor került a magyar utasok okmányainak vizsgálatára (természetesen a magyar szervek is vizsgálták az osztrák állampolgárokat). Ennek fő oka a hadköteles személyek kivándorlásának meggátlása volt, ami a Monarchia mindkét államának érdekében állt. Az osztrák honvédelmi (tehát nem a közös hadügyi) miniszter e kérdésben 1900-ban kezdeményezett tárgyalást a magyar kollégájával. A hatályos osztrák szabály szerint az ötven év alatti férfiak csak akkor vándorolhattak ki, ha igazolták, hogy nem esnek hadkötelezettségi szempontból korlátozás alá. Az osztrák–magyar tárgyalás témája az volt, hogy vajon mindez vonatkozik-e az Ausztriában élő magyar állampolgárokra is. A magyar belügyminiszter ezt támogatta, a honvédelmi tárca viszont csak a 17–36 éves korosztály esetén fogadta volna el az osztrák javaslatot. A vitába bekapcsolódott a két igazságügyi miniszter is, akik közül a magyar félnek közjogi aggályai voltak, főleg azért, mert a szabályozást ekkor már az Ausztriába belépő, vagy ott átutazó minden magyar állampolgárra ki akarták terjeszteni. A magyar belügyminiszter felvetette a viszonyosság szükségességét, amit Bécs el is fogadott. Az éveken át húzódó, főleg közjogi viták miatt lelassuló tárgyalás 1908-ban zárult eredménnyel: Ausztria vállalta, hogy a hadkötelezettségi igazolás nélküli magyar kivándorlókat saját területéről vissza fogja küldeni Magyarországra. A megállapodás ennek ellenére nem valósult meg a gyakorlatban, bár az osztrák fél 1910-ben elfogadta a korhatár 36 évre csökkentését is.

A gondot az okozta, hogy az osztrákok csak a hadkötelezettségi igazolást kívánták ellenőrizni, az útlevél meglétét azonban nem, holott a magyar fél külön hadkötelezettségi igazolást nem adott ki, hanem azt az útlevéllel igazoltnak tekintette. (Ausztria nem írta elő az útlevélkényszert a kivándorlók számára, így ott más igazolások is forgalomba kerültek.)

Az egyezés végül csak 1914 januárjában lépett hatályba. Ennek értelmében a 17–36 év közötti magyar férfiak hadkötelezettségi szempontú igazolását saját területén Ausztria is kérhette, és ennek egyedüli bizonyítékeként a magyar útlevelet fogadta el. Az osztrákok vállalták, hogy a 17–36 év közötti magyar férfiakat csak akkor engedik Ausztriából kilépni, ha útlevéllel rendelkeznek – függetlenül attól, hogy kivándorlók vagy sem. Sőt, az útlevelet az osztrákok saját területükön bárhol kérhették, ezért az Ausztriában időszakos munkát végző hadköteles munkások is kénytelenek voltak útlevelet igényelni, holott csak a Monarchia belső határvonalát kellett átlépniük. Viszonzásul a magyar fél is vállalta, hogy a vámkülföldre, tehát Romániába és Szerbiába kilépő 17–36 éves osztrák és bosznia-hercegovinai férfiak hadkötelezettségi igazolását ellenőrzi. A magyar fél azonban útlevél helyett más igazolásokat is elfogadott, az osztrák szabályozásnak megfelelően.¹³

Mivel a kivándorlók jelentős része épp a 17–36 év közötti férfilakosság soraiból került ki, ezzel az intézkedéssel és a határrendőrség esetleges további megerősítésével lehetővé vált volna, hogy a magyar állam bő évtizedes hiábavaló küzdelem után végre ellenőrzése alá vonhassa az emigráció folyamatát. A teljes betiltás gondolatát a politikai elit nem tekintette reális opciónak: a korszak általános liberális gondolkodásának ez ellentmondott volna, és nem állt rendelkezésre az ehhez szükséges anyagi és személyi háttér sem. Az illegális kivándorlás elleni harc ugyanakkor jelentősen

---

¹³ Bencsik: *Az útlevélkérdés története*, 95–103., 160–164. Lásd még az osztrák szabályozást ismertető (magyar) 27.573/1914. B.M. körrendeletet. *Magyarországi Rendeletek Tára*, 48. évf. (1914) 98–99. A viszonyosság alapján kiadott magyar intézkedést a 336/1914. M.E. rendelet közölte. Uo. 21–23.

hozzájárult Magyarország Monarchián belüli territorializálódásához, sőt a Horvátországtól való állami elhatárolódáshoz is.

Az első világháború alatti fejlemények részletes tárgyalása nem tartozik a tanulmány céljai közé. Meg kell azonban említeni, hogy a kivándorlás legális és illegális csatornáit is megszüntek hatósági tilalom, illetve a háborús körülmények miatt. 1915-től általánossá vált az útlevelekényyszer, valamint az ország területén belül kialakított hadműveleti zónák határának átlépését is speciális engedélyekhez (vasúti igazolvány, igazolójegy, útlevel; a belső zóna határán át csak katonai engedély) kötötték.¹⁴

Territorializálódás az első világháború után

A háború utáni territorializálódást alapvetően külső tényezők okozták. Ezek közül a legfontosabb a Monarchia és benne a történelmi Magyarország felbomlása. Az új határok kialakulása hosszadalmas folyamatot jelentett, amely 1918 késő ősztől a határmegállapító bizottságok munkájának befejeződéséig, 1923-ig tartott. További fontos okká vált a nemzetközi környezet teljes átalakulása. Véget ért a tömeges kivándorlás kora: az Egyesült Államok szigorú kvótái Magyarországot súlyosan érintették, más országok pedig kevésbé vonzották a magyarokat. Még a nyugati határrezsimmel jellemzett területen is általánossá vált az útlevel- és (átmenetileg) a vízumkényyszer. A külkereskedelmi kapcsolatok is hanyatlottak, és az államok közötti elzárkózás fokozódott, különösen Kelet-Közép-Európában, így Magyarország és szomszédai között is. Az utódállamok Budapest diplomáciai, katonai, gazdasági elszigetelésére törekedtek, emellett az új országterület birtokba vételét is sürgősnek tartották, a közigazgatási és hivatalnoki apparátus lecserélése vagy eskütételre kényszerítése, földreform és telepítési politika alkalmazása, nosztrifikálás, közigazgatási reform stb. révén.

Magyarország e kényszerpályák keretén belül arra törekedett, hogy a határon átívelő magyar–magyar kapcsolatokat minél magasabb szinten tartsa. A végcél természetesen a revízió volt,

---

¹⁴ Bencsik: *A magyar úti okmányok*, 36., 46–50.

de a határon túlra került nemzetrészek támogatása, kulturális, oktatási és más szükségleteinek biztosítása, a határ által elválasztott gazdasági és rokoni kapcsolatok fenntartása alapvető nemzeti érdekeknek számított. Másként fogalmazva, a határok elválasztó szerepének csökkenése, a deterritorializálódás fontos célkitűzéssé vált. Ezzel szemben hatottak viszont olyan állami érdekek, amelyek a határok megerősítését szorgalmazták, s ily módon a territorializálódás folyamatát erősítették. Ezek közé tartoztak a szomszédos államokból érkező kémek elleni óvintézkedések, továbbá az illegális határátlépések és a csempészet elleni lépések. A nemzeti és az állami érdekek tehát ellentétes hatásokat váltottak ki, s ezek (külső kényszerekkel együttes) eredője alakította az 1920-as évek területiséggel kapcsolatos változásait.

A távolsági forgalomban utazók számára az új demarkációs vonalon, illetve – annak intézményesülése után – a határon való átkelés óriási nehézségekbe ütközött. Az útlevél megszerzése sem volt könnyű, de az igazi problémát a vízum megszerzése okozta. A magyar kormány remélte, hogy a vízumkényszer csak egy átmeneti jelenség, de csalódnia kellett. Mivel a Monarchián belül nem működött önálló magyar külpolitika, nem léteztek magyar külképviseletek sem. Magyarország így addig nem írhatott elő vízumkényszert, amíg követségeit és konzulátusait nem állította fel.¹⁵ Amíg ez megtörtént, a magyar állampolgárokra vonatkozott a vízumkötelezettség, míg a szomszédos államok polgárai „láttamozás” nélkül is beléphettek az országba. Vesztes államként Magyarországot a békeszerződés aláírásáig nem ismerték el nemzetközileg, így eleinte csak a szintén vesztes Ausztriában jött létre magyar követség, 1918 novemberében. Magyar ügyvivő Prágában is volt, ám a követség

---

¹⁵ A Monarchia külképviseleteit Ausztria örökölte meg. Románia és az SZHSZ Királyság szintén rendelkezett örökölt követségekkel. Csehszlovákia új államként ugyan szintén meg kellett, hogy teremtsen külképviseleteit, de nemzetközileg elismert, győztes államként. A budapesti csehszlovák külképviselet már 1918. november 20-án megkezdte működését, a bécsi pedig már a csehszlovák függetlenség kikiáltásának napján, 1918. október 28-án. Még 1918 folyamán felállt a párizsi, római, londoni és washingtoni csehszlovák követség is, közülük néhány már október 28. előtt. Lásd: Jindřich Dejmek: *Diplomacie Československa. Díl I. Nástin dějin Ministerstva zahraničních věcí a diplomacie (1918–1992)*. Praha: Academia, 2012. 274–293.

csak 1921-ben jött létre. Bukarestben viszont csak 1921 januárjától működött magyar ügyvivő.¹⁶

Miután a magyar külképviseletek felálltak, a magyar vízumpolitika a viszonzóság elve alapján próbálta rákényszeríteni a szomszédos államokra a magyar állampolgárokkal szembeni diszkrimináció megszüntetését. A legsúlyosabb korlátozásokat Jugoszlávia hozta: a két ország között 1923-ig éles és fordulatos vízumháború dúlt, de néhány hónapnyi időtartamon át később is előfordultak konfliktusok. A szomszédos államok módszerei közé tartozott a vízumadás hosszabb-rövidebb ideig tartó beszüntetése (Jugoszlávia és Csehszlovákia), a kiutazási vízumok előírása (Jugoszlávia és Ausztria), a vízumkérelmek késedelmes elintézése (elsősorban Románia), illetve bizonyos társadalmi csoportok kizárása a vízumadásból (főleg Csehszlovákia). Jugoszlávia és Csehszlovákia a vízum feltételeként az úti cél szerinti helyi hatóságok beutazási engedélyét is előírta. A csehszlovákok ráadásul mindezt csak a Szlovákiába utazók esetében kérték, a Morvaországba és Csehországba tartóknál nem. Ez jól jelzi, hogy a magyar–magyar kapcsolattartás megnehezítése volt a cél. A legkevesebb korlátozást Ausztria alkalmazta, s ezek is alapvetően a Tanácsköztársaság időszakához kapcsolódtak. Az 1919. szeptemberi magyar ellenintézkedések után sikerült is gyorsan megállapodni a nyugati szomszédokkal, csakúgy, mint a kiutazási vízumok 1920-as bevezetése után. 1923-ban felmerült a vízumkényszer eltörlése is, de erre végül magyar–osztrák viszonylatban csak 1930-ban került sor.¹⁷ A magyar kormány a nemzeti érdekek figyelembe vétele miatt a vízumok általános eltörlését, vagy legalábbis a vízumkiadás gyors és gördülékeny lebonyolítását kívánta elérni, a határon átívelő kapcsolatok intenzív fenntartása érdekében.

---

¹⁶ Pritz Pál: A bécsi követség története a két háború között. *Külügyi Szemle*, 12. évf. (2013) 2. sz. 59.; Braun Zsolt Zoltán: A magyar–román diplomáciai kapcsolatok története (1921–1990). *Pro Minoritate*, 27. évf. (2009) 2. sz. 101.

¹⁷ Bencsik: *Az útlevelek története*, 146–156. Közép-Európában kivételszámba ment, ha két szomszédos ország között vízummentesség jött létre. Bár Csehszlovákia jóval több vízummentességi egyezményt kötött Magyarországnál, szomszédai közül egyedül Romániával és csak 1936-ban tudott megállapodni erről.

Mindez a deterritorializálódást, a határok elválasztó szerepének a csökkentését eredményezte volna.

A távolsági forgalomban tapasztalt nehézségek bosszantóak lehettek ugyan, de az igazi problémák az új határ mentén zajló helyi forgalomban merültek fel. Az új határok településeket, nagy- és kisbirtokokat, családokat vágtak ketté. Az országnak azon részein is kialakultak ilyen elválasztó vonalak, amelyek korábban több száz kilométer távolságra estek a határtól. Az új határ mindkét oldalán gyakran egyaránt magyar nemzetiségűek laktak. Az itt élő emberek nem, vagy csak lassan értették meg, hogy korábbi szokásaik, közeli utazásaik ezt követően már nem lehetségesek, pontosabban: engedélyhez kötöttek, vagy ennek hiányában illegálisnak és büntetendőnek minősülnek majd. Aki át akart kelni a demarkációs határra szilárduló vonalakon, az eleinte mindenféle hatósági engedély és igazolvány nélkül indult útnak. Többnyire rokonokhoz, saját földjeik megművelésére, esetleg piacra mentek. Mivel a határörizet ekkoriban még nem épült ki, sokan szerencsével jártak. Mások azonban beleütköztek a csendőrök, később vámőrök, a túloldalon pedig a „financok” és a grancsárok járőreibe.

A magyar hatóságok válaszreakciói

A territorializálódás szempontjából fontos kérdés, hogy a magyar hatóságok miként reagáltak erre. A csendőrség már 1920-ban tömegesen fogott el tiltott határátlépőket, de ezen források között a terheltek későbbi sorsa, ítélete sajnos nem lelhető fel. Egy tipikusnak mondható 1920. őszi kötegyáni (Bihar vármegye, ma Békés megye) eset jegyzőkönyvében az őrizetbe vettek így nyilatkoztak: „Azelőtt is jártunk át a határon, de nem igazoltattak soha, és úgy gondoltuk, hogy most is mehetünk minden akadály nélkül.”¹⁸

Nyilvánvaló, hogy nemzeti szempontból ezt a helyi határforgalmat támogatni, erősíteni kellett – volna. A helyi szolgabírák azonban különböző válaszokat adtak erre a kihívásra, gyakran ugyanazon

---

¹⁸ Honvédelmi Minisztérium Hadtörténeli Levéltára (a továbbiakban: HM HL), Horthy kori csapatanyag, II. 1260. 1004/10–1920. Figyelemre méltó, hogy a vallomásban a demarkációs vonal elnevezés helyett határ szerepel.

járáson belül is. Ezt a jelenséget hét különböző határszéli megyében is kutattam, s így különösen szembeötlő az eltérő hatósági válasz. Makón például Spergely Imre szolgabíró rendszeresen, de eltérő kifogásokkal felmentette az illegálisan átlépőket. Hónapokkal a trianoni béke aláírása után, 1920 októberében is gyakran érvelt úgy, hogy „oly jogszabály, amely a demarkációs vonalon való átlépést kihágásnak minősítené, s az ily ügyekben való ítélezést az első fokú rendőri bíróságokra ruházná, hivatalomhoz nem érkezett”.¹⁹ Ebben kétségkívül tévedett, hiszen az 1903. évi VI. tc. 15. §-a világosan kimondta, hogy az, aki „útlevélkötelezettség esetében útlevél nélkül [...] a határon ki- vagy belép, 15 napig terjedhető elzárással és 100 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő.”²⁰ Lehetséges persze, hogy a szolgabíró arra gondolt: a határon való útlevél nélküli átlépés ugyan büntetendő, de a demarkációs vonal nem határvonal, így ott az átkelés nem tilos. Ezzel egyúttal kísérletet tett arra, hogy deterritorializálja a fennálló helyzetet, nem ismerve el a román fennhatóságot. Néhány héttel később, novemberben már új érveléssel állt elő: „A trianoni békeszerződés által bekövetkezett viszonyok kényszerítik a lakosságot arra, hogy a[z 1]903. évi VI. tc. 15. §-ába ütköző kihágást elkövessék. Minthogy a határátkelés még nemzetközi egyezményrel rendezve nem volt, s az úgyszólván kettészakított községek lakói ügyeik rendezését nem halaszthatják, kénytelenek határsértést elkövetni, miért őket b[ün]tetés nem érheti.”²¹ Spergely kollégája, Urbanics Kálmán viszont szintén 1920 végén a legtöbb illegális átkelőt elítélte, igaz, mindössze egy napi elzárást szabott ki a maximális 15 helyett.²²

---

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár (a továbbiakban: MNL) Csongrád–Csanád Megyei Levéltára (a továbbiakban: CSML), IV. B. 463. b., 155/1920. és 156/1920.

²⁰ 1903.:VI. tc. az útlevélügyről. In: Márkus (szerk.): *1903. évi törvénygyűjtemény*, 78–84.

²¹ MNL CSML, IV. B. 463. b., 189/1920.

²² Uo. 228/1920, 233/1920, 234/1920., 239/1920. Az ő praxisában is van felmentő ítélet, pl. 255/1920.

A baranyavári járásban (Villány és környéke) a jugoszlávok kivonulása után, 1921 őszétől kezdődik a tiltott határátkelés története.²³ Az elkövetőket ekkor többnyire két napi elzárásra ítélték, annak ellenére, hogy itt a határvonal valóban csak hetek óta létezett, így a tetten érték jogosan állíthatták: „nem tudtam, hogy az átkeléshez útiigazolvány kell”.²⁴ Az 1922-es kihágási anyag itt hiányzik, de 1923-ban szintén zömmel elmarasztaló ítéletek születtek, általában 1-3 napi elzárást szabva ki büntetésül. Szentgotthárdon ugyanez volt a gyakorlat, a határsértők itt is 1-3 nap közti büntetést kaptak.²⁵ Putnokon viszont még évekkel később, 1928-ban is felmentették a határsértők kb. felét, elmarasztaló ítélet (zömmel egy nap elzárás) pedig szinte csak akkor született, ha a vádlottak beismerő vallomást tettek. Ez főleg a cigányok esetében fordult elő (a korabeli források erősen hangsúlyozták az etnikai hátteret). Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy a tettenérés idején, a csendőrök előtt még a legtöbben, romák és nem romák egyaránt, „védelmükre mit sem adtak elő”, de a szolgabíró előtt zajló tárgyaláson már eszükbe jutottak mentő érvek, és ez esetben el sem ítélték őket. A felmentő ítélettel végződő esetek között például az alábbi indoklások szerepeltek: sürgős okból kellett átlépniük a határt (beteg rokonuk meglátogatására, utolsó pillanatban megismert dátumú esküvő miatt stb.); hivatalos okból kellett átkelniük, de nem volt pénzük határszéli úti igazolványt váltani; „cselekményük kísérlet, már pedig a kihágás kísérlete nem büntetendő”; „a csehek nem adtak határ átlépési engedélyt” stb. Ugyanakkor ritkán, de előfordult az is, hogy hasonló védekezés ellenére elítéltek valakit.²⁶

A tiltott átkelésre vonatkozó esetek átfogó tanulsága az, hogy a szolgabírák időnként a nemzeti érdeket, időnként pedig a néptől

---

²³ Érdekes lenne ugyanakkor megvizsgálni, hogy a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság által megszállt területek és Magyarország további részei között milyen határellenőrzés folyt, és beszélhetünk-e itt is tiltott határátlépésről.

²⁴ MNL Baranya Megyei Levéltára, IV. 419. c., 2/1921, 16/1921.

²⁵ MNL Vas Megyei Levéltára, IV. 428. g., 522/1922., 531/1922., 542/1922., 150/1923., 226/1923. stb.

²⁶ MNL Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, IV. 922. c., 263/1928., 286/1928., 287/1928., 294/1928., 345/1928., 397/1928., 416/1928., 436/1928., 573/1928.

elszakadt bürokrata ideáltípusaként az állami érdekeket vették inkább figyelembe, nagyjából azzal az indokkal, hogy ha már egy jogszabály büntet egy cselekményt, akkor el is kell ítélni a terheltet. A humánusabb szolgabírák tehát egyúttal deterritorializáló hatást fejtettek ki, a bürokrata típusúak viszont erősítették az elhatárolódást.

A fent tárgyalt esetekben említett úti igazolványok, határátlépési engedélyek nem a távolsági forgalomban használt útlevelek, hanem a kisebb határszéli forgalomban rendszeresített úti okmányok voltak. Ez a könnyített határforgalom már 1873 óta működött a román, és az 1890-es évek óta a szerb határ mentén. A dualizmus időszakában a határtól számított 40 kilométeres zóna lakóit, elsősorban a szegény sorban élőket jogosították fel arra, hogy igénybe vegyék e lehetőséget. 1904-től igazolványaikat egységesítették, neve határszéli úti igazolvány lett. A háborúban a kishatárforgalom megszűnt ugyan, de 1919 ősztől alapvető magyar törekvéssé vált az új demarkációs vonalak (határok) mentén megindítani azt. Az új határ több száz földbirtokot vágott ketté, emellett további, külön tagban lévő tulajdonrészek is kerültek a határ két oldalára. Ezek tulajdonosai, az ún. kettősbirtokosok, illetve családtagjaik és alkalmazottaik számára különösen fontos volt, hogy akár naponta átjárhassanak a határ másik oldalára földjeik megművelése érdekében.²⁷ Eleinte helyi szinten kötött egyezmények születtek, amelyek szövege többnyire nem is maradt fenn. 1920-ban viszont már számos ismert megállapodást kötöttek, amelyek szintén lehetnek helyiek, de többnyire már a két érintett kormány képviselői írták alá őket, és egy szélesebb határszakaszra, akár a két ország közötti teljes elválasztóvonalra is vonatkoztak. Minden szomszéd ország felé részben eltérő szabályok születtek, de közös sajátosságuk az, hogy az átkelést csak

---

²⁷ Ezt a trianoni béke 250. cikke tette lehetővé, amely kimondta, hogy a „magyar állampolgároknak vagy a magyar állampolgárok által ellenőrzött társaságoknak a volt Osztrák–Magyar Monarchia területein fekvő javai, jogai és érdekei nem esnek [...] lefoglalás vagy felszámolás alá”. Gerő András (szerk.): *Sorsdöntések. A kiegyezés – 1867. A trianoni béke – 1920. A párizsi béke – 1947.* Budapest: Göncöl Kiadó, [1989.] 233. A napi szintű átjárás a távolsági forgalomban használt útlevéllel megoldhatatlan lett volna, mivel – legalábbis eleinte, kb. 1923–1924-ig – minden kiutazáshoz új vízumot kellett volna szerezni Budapesten.

egy szűk, többnyire 10-15 kilométeres sáv lakói, s közülük is csak a kettősbirtokosok vehették igénybe. A rokonaik meglátogatását tervező és nem kettősbirtokos lakók számára így nem maradt más, mint az illegális átkelés. A „helyi” egyezmények egyik vonása az, hogy bennük időnként még nem a határ, hanem a demarkációs vonal átlépéséről esett szó. A magyar szervek által kiadott okmányokon is ez szerepelt. A szomszédos államok, elsősorban Románia, saját territorializálódásuk jeleként hamarosan megtiltották, hogy olyan kettősbirtokosok lépjenek át a határt, akiknek igazolványaiban a „demarkációs vonal” kifejezés szerepelt. Ezzel rá tudták kényszeríteni a magyar hatóságokat, hogy a későbbiekben az „államhatár” kifejezést használják, ami szintén a territorializálódás erősödéséhez járult hozzá.

A budapesti kormány szeretne volna nemzetközi szerződésekben is rögzíteni a kisebb határszéli forgalom feltételeit, de a szomszédos államok sokáig ellenálltak e törekvésnek. Emellett különböző mértékben és időtartamon át, de valamennyien gátakat emeltek a kettősbirtokosok határátlépése elé. Késleltették az igazolványok kiadását vagy láttamozását, határzárakat vezettek be, az egyezményekkel ellentétesen nem engedték átszállítani a határon a termést (vagy annak egy részét). A legkevesebb akadályt Ausztria támasztotta, s Béccsel sikerült először kormányközi szerződést is kötni, 1922 februárjában. Novemberben aláírtak egy magyar–csehszlovák egyezményt is, de az nem lépett hatályba, mivel Prága nem ratifikálta. Ilyen körülmények között Magyarország belső rendeletekkel próbálta meg szabályozni a kisebb határszéli forgalmat. Ezekben kísérletet tett a kormány az 1914 előtti 40 kilométeres zóna visszaállítására, valamint arra, hogy ún. alkalmi útilapokkal a nem kettősbirtokosok átlépése is lehetővé váljon. Mindezt a szomszédok nem ismerték el. Mint látható, Budapest mindent megtett azért, hogy a magyar nemzetiségű birtokosok és más határ menti személyek átkelése zavartalan legyen. A teljes képhez azonban hozzátartozik, hogy a magyar helyi hatóságok szintén akadályokat gördítettek a szerb, szlovák nemzetiségű kettősbirtokosok átlépése elé, akár

magyar, akár idegen állampolgárokról volt szó.²⁸ Mindez arra utal, hogy a nemzeti érdekek védelme szigorúan etnikai alapon álló nemzetfogalomra támaszkodott.

A kisantant államokkal végül csak 1924 és 1927 között sikerült teljes államközi egyezményt kötni a kishatárforgalomról, többnyire a kereskedelmi szerződések egyik fejezeteként vagy mellékleteként. Mindezek eredményeként a négy szomszédos állam felé fennálló átkelési feltételek közötti különbségek valamelyest csökkentek, de teljesen nem szűntek meg. A kishatárforgalmi zóna véglegesen 10-15 kilométeresre csökkent, és a legtöbb esetben a városok lakóit kizárták belőle. Sikerült viszont elérni, hogy a kettősbirtokosokon kívül mások is rendszeresen (orvosok, állatorvosok, bábák stb.) vagy alkalmyszerűen átléphessék a határt.²⁹ A kishatárforgalom fenntartása alapvetően Magyarország érdekében állt, mivel a legtöbb kettősbirtokos a határ mindkét oldalán magyar volt. Ilyen szempontból a birtokos, a határszéli igazolványos és az alkalmi útilapok rendszerének kialakítása magyar siker és a nemzeti érdekek védelmének szép példája. Ennek ára viszont a határ intézményesülésének elfogadása lett: a magyar hatóságok és a határ mentén élők egyaránt tudomásul vették a territorializálódás folyamatát, és alávetették magukat az ezzel járó bürokratikus folyamatnak, ügyintézésnek.

A határőrizet előtt álló kihívások

Nem független ettől az sem, hogy a határvonal őrizete is intézményesült. Itt már egyoldalúan beszélhetünk az állami érdekek szerepéről. Az itt tárgyalt jelenségek a territorializálódás fokozódásához járultak hozzá, még hozzá hazai szándékok alapján. A határ őrzése és a határrend fenntartása kapcsán három témakör: a kémekek,

---

²⁸ Péter Bencsik: The (re)establishment of Small Border Traffic in Hungary after the Treaty of Trianon. In: Róbert Györi – Steven Jobbitt (eds.): *Geography and the Nation after Trianon*. (Megjelenés alatt a Routledge kiadónál.) A tanulmány ismertet azonban olyan eseteket is, ahol jugoszláv állampolgárságú magyarokkal szemben is akadályokat támasztottak a magyar hatóságok.

²⁹ Bencsik: *A magyar úti okmányok*, 65–70.

a csempészet és a határincidensek rövid tárgyalását tartom lényegesnek.

A kémektől való rettegés a magyar vámórség (és a csehszlovák pénzügyórség) iratai között is a leggyakoribb elemek közé tartozik. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a jelenség korántsem a hosszú ötvenes évek terméke, hanem már az 1920-as évek óta jellegzetes. Bár a Magyar Királyi Vámórséget csak 1921 augusztusában hozták létre, elődszervezetei 1920-tól kiemelt fontosságúnak tartották a kémek elleni küzdelmet. 1920 szeptemberében egy bizalmas belügyi rendelet részletesen is foglalkozott a kérdéssel, amelyre a vámórség felállításkor is kitértek.³⁰ Sőt, „tekintettel a semleges zónára engedélyezett csendórség és karhatalom csekély számára, szükségessé vált, hogy a határ menti birtokok magyar lakossága is ezen célra igénybe vétessék” – áll a Békés vármegyei katonai parancsnokság egyik iratában.³¹ A kémektől való rettegés néha komikus méreteket öltött, amit a szegedi nyilvántartó osztály 1920 végén keletkezett leirata is alátámaszt: „Bizalmas úton az osztály tudomására jutott, hogy ötven feltűnően szép román leány, kik odaát a kémtanfolyamot elvégezték, a legközelebbi időkben Magyarországra fognak jönni azzal a feladattal, hogy a magyar tisztek társaságába furakodva tőlük bizalmas katonai hírszót meg tudjanak.”³² Szintén a román kémtevékenység mitikus erejére utalt a szolnoki nyilvántartó osztály leirata a lőkösházi utazás-ellenőrző állomás részére: „Kacagnak azon, hogy a határellenőrzés nálunk olyan gyenge, hogy kémjeik minden veszély és akadály nélkül fényes nappal is átjöhetnek. Minden magasabb hivatalban van kémjük elhelyezve, akiket igen nagy pénzekkel fizetnek. Csak Budapesten 530 kémjük van, akiknek nagy része családosan él itt.”³³ A román kémek veszélyére való figyelmeztetés még a jugoszláv határ menti utazás-ellenőrző állomásokon is nagy hangsúlyt kapott. Hogy e veszély vélt vagy valós volt, az a töredékes

---

³⁰ 4000/1920. B.M. res. Megtalálható: HM HL, Horthy kori csapatanyag, II. 1264. (Makó) 109/1921.; lásd még: 114.440/1921. P.M. r. I. sz. függeléke. *Budapesti Közlöny*, 55. évf. (1921) 191. sz. (aug. 28.) 5–6.

³¹ HM HL, Horthy kori csapatanyag, II. 1261. 13/1920.

³² HM HL, Horthy kori csapatanyag, II. 1265. 306/1921.

³³ HM HL, Horthy kori csapatanyag, II. 1251. 13. sz. UEÁ. 18/1920.

hazai forrásanyagból aligha lesz kideríthető. Ugyanakkor biztos, hogy a veszélyérzet miatt a határőrizet megerősítése, s így a territori-alizálódás tovább folytatódott.

Ugyanílyen hatással járt a csempészet erősödése. E jelenség a Monarchia külső határai mentén már a 19. században feltűnt.³⁴ A csempészet elsődlegesen nem az új határvonal, hanem a háború következményének tekinthető. Már a harcok idején állandó problémát jelentett az akkori határokon keresztül zajló illegális árukivitel, elsősorban Horvátország és azon keresztül Bosznia, de részben már ekkor is Ausztria felé.³⁵ Az új határok kialakulása ezt az évek óta zajló tiltott tevékenységet új földrajzi térségekbe helyezte át, olyan területekre, ahol a csempészet – a jövedéki termékek, elsősorban a dohány belföldi csempészete kivételével – korábban nem fordult elő. A háború végén és azt követően hozott szabályok értelmében egyébként csempészetnek minősült bizonyos alapvető élelmiszerek engedély nélküli belföldi szállítása is. Bár a csempészet alapvetően vámjövedéki kihágásnak számított, az árdrágításról szóló törvény értelmében a közszükségleti cikkek nyereszkes célú kicsempészése már vétségnek minősült, ezen ügyeket pedig már nem a járási főszolgabírák, hanem a megyei uzsorabíróságok tárgyalták.³⁶ Annak megítélése, hogy nyereszkes volt-e a célzat, meglehetősen szubjektív, és országgrészenként nagyon eltérő gyakorlatot eredményezett. Sőt, az illegális határátkelésekhez hasonlóan még a kihágásként kezelt csempészet miatt kiszabott büntetések mértéke között is jelentős különbség tapasztalható országgrészenként.³⁷

---

³⁴ Nagy Botond: Vendégmunka és csempészet a 19. században: Kihágások a magyar–román határ Háromszék és Brassó vármegyei szakaszán az 1880-as években. *Korall*, 8. évf. (2007) 30. sz. 182–203.

³⁵ MNL Országos Levéltára (a továbbiakban: OL) K 27, 1918. ápr. 12., 36. napirendi pont; uo. K 26 1918-III. res.-562. alapszám.; K 26 1918-III. res.-7924. alapszám.

³⁶ 1920. évi XV. tc. az árdrágításról. In: Térffy Gyula (szerk.): *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1920. évi törvénycikkek*. Budapest: Franklin Társulat, 1921. 47–50. (1. § 5. pont). Az uzsorabíróságok tevékenységéről a csempészeti ügyekben bővebben: Péter Bencsik: After Trianon. Life near the Hungarian–Czechoslovak Border during the 1920s. *Chronica* (Szeged), vol. 20 (2020), megjelenés alatt.

³⁷ Külön is kiemelném ezek közül a Somogy megyei Csurgón játszódó kihágási eljárást, amely valóságos koncepciósnak tekinthető. MNL Somogy Megyei Levéltára, IV.

1919 és 1920 folyamán még előfordult, hogy egyes éhező országrészekbe a demarkációs vonalakon túlról csempészték be élelmiszert, akár a helyi vagy a katonai hatóságok szervezésében. Ezt követően azonban a csempészet majdnem kizárólag kifelé irányult, és alapvető élelmiszerek (gabonafélék, tojás, tejtermék, húsfélék) és élőállatok kivitelét jelentette. Ennek fő oka az, hogy belföldön az élelmiszerek mesterségesen alacsonyan tartott hatósági árasak, míg a szomszédos államokban szabadárúak voltak. Különösen az élelemhiánnyal küszködő Ausztriában csillagászati áron cserélt gazdát a búza, a tojás stb. A tízszeres haszonnal kecsegtető lehetőség sokak számára vonzó lehetett, ezért a csempészet óriási mértékben felvirágzott. Eleinte maguk a termelők vitték át az árut, zömmel gyalog és kis mennyiségben (de nők is csempészték ki akár 20 kilogramm árut). Ennek következménye a kiviteli tilalmak folyamatos szigorodása és a határőrizet erősítése lett. Ennek ellenére a csempészet tömeges maradt, s 1922-re az osztrák határ helyett a cseh-szlovák szakasz vált a fő irányá. Északi szomszédunk területén az árak tartósan magasabbak maradtak, mint Magyarországon. Jelentős csempészet zajlott a kisebb határszéli forgalomban is, amit az is lehetővé tett, hogy a kettősbirtokos gazdák saját terményeiket egyébként is legálisan vihették át a határon. Ezek között pedig zugárut is elrejtettek.

A húszas évek közepére ismét átrendeződött a csempészett áruk és az illegális áruszállítók köre is. Az alapvető élelmiszereket felváltották a feldolgozott termékek, iparcikkek (cukor, alkohol, textíliák, cipők, cigaretta), és a kivitel helyett a behozatal lett a jellemzőbb. Immár egész falvak lakossága élt meg a csempészetből, és a „szakma” apáról fiúra és anyáról leányra is öröklődött. A saját szakállukra tevékenykedő csempészek mellett megjelentek „alkalmazottak” is, akik „csempészkirályok” számára dolgoztak. Ezzel együtt gyakoribbá vált, hogy fegyverrel is felszerelték őket, s emiatt véres

---

B. 414., 387/1922. Erről lásd még Bencsik Péter: Konceptios per a gazdagparasztok ellen 1920-ban. <https://trianon100.hu/blog-cikk/koncepcios-per-a-gazdagparasztok-ellen-1920-ban> (Utolsó letöltés: 2020. november 9.)

összecsapásokra is sor került a csendőrökkel, vámőrökkel.³⁸ A csempészet súlyos károkat okozott az államkincstárnak, növelte a bűnözést is – bár természetesen nem lehet összevetni az amerikai szesz-csempészettel, Al Capone és más gengszterek felemelkedésével. Emellett a csempészet kémtevékenységgel is összekapcsolódott, vagy legalábbis a hatóságok ettől tartottak.³⁹ Egyes gazdasági szereplők is amellett kezdtek el lobbizni, hogy a határokat meg kell erősíteni. Ennek legszebb példája a textilgyárosok és kereskedők azon javaslata volt, hogy drótakadályokkal és spanyollovakokkal erősítsék meg a határvonalat, hogy a csempészek mozgását megnehezítsék. Érveik szerint „kifizetődnek a kincstárnak még ez a befektetés is, ami legalább a kocsikon való csempésztést nehezítené meg.”⁴⁰ Az új, trianoni határok erősítésének a terve szép példa a territorializálódásra – kis túlzással az 1948 utáni vasfüggöny előképének is tekinthető.

A csempészekkel folytatott küzdelem során a magyar határőrizeti szervek időnként a szomszédos államok határőrségével, pénzügyőrségével is összetűztek. A határincidensekben komoly szerepet játszott a kisantant államokkal szemben fennálló politikai feszültség is. E kérdés részleteinek feltárása még további kutatásokat igényel, de annyi bizonyos, hogy a határok elválasztó szerepének növekedéséhez az incidensek is hozzájárultak.⁴¹

---

³⁸ Péter Bencsik: The New Borders as Local Economic Possibility? The Case of Post-1920 Hungary. *European Review of History / Revue européenne d'histoire*, vol. 27 (2020), no. 6, 763–784.

³⁹ HM HL, Horthy kori csapatanyag, II. 1265. 276/1920.; Horthy kori csapatanyag. II. 1253. 30/1923. kt.

⁴⁰ Léway Jenő: Drótakadályokkal és spanyol lovasokkal akarják megvédeni a határt a csempészek ellen. *Pesti Napló*, 1924. dec. 25. 11.

⁴¹ A korszak talán legsúlyosabb incidenséről, amely Kassától délre, Hím község határában történt, lásd: Bencsik: After Trianon.

Összegzés

A fentiek alapján megállapítható, hogy a külső hatások és kényszerek döntő szerepet játszottak a 20. század első negyedében zajló territorializálódásban. A legfontosabb tényező a nemzetközi környezet, ami az első világháború előtt lassította a folyamatot, utána viszont felgyorsította azt. Mindkét alperiódusban jelentkeztek azonban belső okok is. 1914 előtt a kivándorlás indította el a Monarchián belüli elhatárolódást. 1918/20 után viszont ellentmondásos belső okokról beszélhetünk. Magyarország nemzeti érdeke a deterritorializálódás, a határok „légiesítése” volt, az állami érdekek azonban többnyire a területiség megerősítéséhez járultak hozzá.